

DISKUSE

Co vlastně dovedeme vyprávět o vědě? Několik úvah nad knihou Jana Horského

JAN JANKO

Velice sofistikované zamyšlení J. Horského nad metodologickou a teoretickou úrovní četných příspěvků naší historiografie¹ mne vedlo jednak k revizi určitých vlastních názorů na tuto problematiku obecně, jednak k pokusu o aplikaci některých Horského závěrů a podnětů na historiografii vědy vůbec, a to paradoxně tím spíše, že autor v podstatě ponechává tuto oblast stranou svých úvah, snad s výjimkou kapitoly 7, pojednávající o souběhu racionalizace a procesu odkouzlení. Nedivím se mu, že v podstatě ponechal tuto oblast stranou, neboť pro hlubší zamyšlení a jemnější reflexe skýtá oblast historiografie přírodních věd (na ně se tu omezím) málo záchytných bodů. Jde o doménu, která již delší dobu úspěšně vzdoruje pokusům o teoretickou sebereflexi a víceméně programově se zříká i vytváření metanarativních struktur, tedy v ní šlo vždy spíše o porozumění více pozitivistické a ne o hermeneutiku (srov. Horského výklad na s. 17).

Příklon k hromadění „faktů“ a nechuť k teorii u historiků přírodních věd je do jisté míry pochopitelný jako reakce na pokusy tuto disciplínu včlenit do řečiště marxistickou ideologií ovládaných disciplín. Pak bylo také pozitivismu poplatné „omezení rozletu“ příhodnou reakcí na operování s vědou jako výrobní silou, zaklínání se vědeckotechnickým pokrokem a podobnými dogmaty, na něž jako na ševcovské kopyto měly být naráženy modely různorodého vývoje přírodních věd. Marxistická historiografie přírodovědy se nakonec ocitla v těžké a bezvýchodné situaci, když chtěla vysvětlovat „zákonitosti“ vědeckého a technického pokroku na základě studia vědeckých revolucí. Ze singularit historického vývoje měla být vyvozena fundamentální teorie, základ „naukovedenija“ ve smyslu ruských historiků a teoretiků vědy. Zákonitě to pak vedlo k tomu, že revoluční změny ve vědě a technice se protahovaly do dlouhého období (srov. koncepci vědeckotechnické revoluce ve smyslu J. Purše, která se vlastně stala revolucí permanentní). Na druhé straně je třeba říci, že se tento směr oprostil od původního extrémního externalismu (zasloužili se o to zejména S. R. Mikulinskij

¹ Jan HORSKÝ: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha, Argo 2009, 339 s.

a B. M. Kedrov v tehdejší SSSR a R. Mocek v NDR) a aspoň v českých zemích prosadil teritoriální chápání vědeckých aktivit (neobjevily se tu, pokud vím, pokusy o konstruování české národní vědy na rozdíl od slovenských kolegů, kde dominovala koncepce J. Tibenského).

V odporu proti marxistickému dogmatismu si ovšem historiografie přírodních věd volens nolens navlékla náhubek pomocných věd historických (s důrazem na adjektivum – v tom nechť nikdo nespatřuje invektivu vůči „zavedeným“ oborům tohoto označení, které již dávno mají daleko zabezpečenější metodologii i teoretické základy než naše disciplína). Autorovi těchto řádek kdysi vysvětloval editor jistě záslužných *Studií o technice v českých zemích*, J. Folta, že dává přednost vyprávění činitelů, kteří byli „přítom“ a prožívali technický vývoj jako manažeři a vynálezci před odtažitým rozumováním outsiderů. To je jistě plausibilní, ale kde je pak místo alespoň pro banální kritiku pramenů? Ani údajně teoreticky fundovaní historikové neprojevovali příliš pochopení pro teoretizující přírodovědce – příkladem je macešský přístup známých *Dějin exaktních věd v českých zemích* k naturfilosoficky orientovaným osobnostem. Na druhé straně je třeba podotknout, že dějiny věd vždy jisté pomocné práce pro přírodovědecké obory vykonávaly – např. v rešerších pro potřeby biologické nomenklatury nebo v sofistikovaných dějinách medicíny.

V historiografii přírodních věd vždy hrál značnou úlohu rozdíl mezi těmi, kdož ji reálně provozovali. Pokud to byli historikové svým školením a erudicí, všímali si především institucionálních dějin, přehledu pramenů, biografii a pochopitelně se méně starali o teoretický aspekt přírodovědecké práce a vhléd do jejích konkrétních postupů a výstupů. Ten byl jistě bližší těm, kdo byli v jednotlivých přírodovědných oborech „in“; tu se však objevuje jiná potíž. Hlavní slovo pak převážně mívají přívrženci určitých dominujících výzkumných programů nebo žáci osobností výrazně profilujících vědecký vývoj, kteří mají tendenci vyvyšovat význam přínosu svého „mistra“ a potlačovat jakékoliv pokusy o kritickou analýzu – pak se projeví, že údajné zhodnocení historického přínosu je vlastně oslavou modly. Viděl jsem to zřetelně u příležitosti 200. výročí narození J. E. Purkyně v roce 1987 anebo loni na konferenci o životě a díle Ivana Málka. Vyprávění i vědu zastihují adorace – a běda nevěřícím! Má vůbec za takových podmínek cenu pokoušet se o kritický přístup? Domnívám se, že mnozí přírodovědci si podřadné postavení historiků přírodních věd uvědomují a také patřičně vychutnají – co jsem se už naposlouchal úvah o rozdělení programu té či oné konference na vědeckou část a na historii! Proč ne, když historikové ochotně mávají kadidelnicí a memorují dávno omletá „fakta“, která „vědčům“

nestojí ani za to, aby si je sami vyhledali – nic víc při takových příležitostech ani není třeba, snad ani ne naivní vyprávěnky...

Byl jsem vždycky přesvědčen, že oboru dějin přírodních věd příliš nesvědčila někdy až programová distance od analytické filosofie a od těch, kteří pěstovali teorii vědy vůbec, i když se snahy o sblížení projevovaly spíše na straně teoretiků, kteří data z dějin věd potřebovali do svých výkladů, aby nezůstávaly prázdné.² Je dnes těžké si představit v globálním měřítku knihu pojednávající o přírodovědě, aniž by nepoužívala pojmy jako paradigma, vědecké revoluce, výzkumný program, diskurs apod. Taková zapouzdřenost vůči obecnějším konceptům zůstává dodnes asi jen naší domácí specialitou. Na druhé straně historikové často pokládali sféru dějin přírodních věd vhodnou jen pro příležitostné vyřobnutí obecně známého „faktu“. Propojení událostí v doméně vědy a techniky s celkovým vývojem společnosti se ne vždy zdařilo. Jako dobrý příklad můžeme uvést v této souvislosti sledování cesty naší vzdělanosti *Od baroka k romantismu* (J. Hanzal, 1987) anebo prezentace konstitutivní úlohy vědy a techniky v *Českém osvícenství* (J. Haubelt, 1986); dobrý vhled do rozvoje věd má i *Česká moderní kultura* (J. Marek, 1998). Se S. Štrbáňovou jsme se pokusili sledovat společný vývoj humanitních i přírodních věd ve *Vědě Purkyňovy doby* (1988). Je samozřejmé, že komplexní problematika raného novověku si vyžaduje také mnohostranně sofistifikovaný přístup, jak dokumentují práce historiků vědy tohoto období Z. Horského, V. Karpenka a J. Smolky. Absence teorie pak je naprosto nepředstavitelná v historiografii matematiky – jako pars pro toto lze poukázat na práce Fialovy a Vopěnkovy. Neměli bychom ani zapomenout na promyšlenou koncepci *Dějin exaktních věd v českých zemích do r. 1900* (ed. L. Nový, 1961), v níž se podařilo omezit úlitby době do přijatelných mezí.

Z uvedeného vyplývají dvě cesty pro historiografii přírodních věd, jak vykročit z „nominalismu přírodních věd“ v Popperově smyslu (blíže o tom u J. Horského na s. 240). Jedna, které jsem původně dával přednost, je těsná koordinace výzkumu s prací filosofů a teoretiků vědy vůbec; jako druhá se nabízí možnost sepětí s dějinami kultury (v širším slova smyslu sem patří i dějiny věd, v užším pak míváme na mysli zejména dějiny umění). Problémem však bylo vždy – a zřejmě dlouho bude – institucionální propojení těchto domén. První možnost se zdála být naplněna r. 1990, kdy se na půdě Ústavu teorie a historie ČSAV v Praze pod vedením L. Tondla načas

² Tomu nasvědčuje např. „mezinárodně“ (tedy v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci, RVHP) zpracovaná kniha *Základy teorie vědy*. Praha, Academia 1988.

sešli teoretikové a historikové vědy, nicméně po třech letech v důsledku úsporných opatření v Akademii (zdá se, že ta poslední dobou vydává na spoření pozoruhodně mnoho energie) zanikl.³ Ani dalšímu pokusu o řešení, nyní v oblasti historických věd, Výzkumnému centru pro dějiny věd AV ČR a UK v Praze, nebyla dopřána delší existence.⁴

Zůstávají tedy rozpaky nad dalšími osudy historiografie přírodních věd a také nad její orientací. Koho vůbec zajímá, kdo ji potřebuje? Samozřejmě takové instituce jako univerzity nebo akademie, ale v těchto případech spíše jen v podobě jakési pomocné disciplíny. Vidím opět hlubší zájem nejspíše mezi filozofy a teoretiky vědy, ať už z okruhu L. Tondla anebo tradičního Rádlova ústavu (nyní katedry) na Přírodovědecké fakultě UK; navíc si myslím, že právě ti mohou faktografií zatížené a slepnoucí disciplíně nejvíce prospět. Historikové zatím nad ní mohli asi jen pokrčit rameny – tak učinil J. Hanzal ve svém „Anti-Královi“ (*Cesty české historiografie 1945–1989*, 1999) a nyní vlastně i J. Horský. Ale je tato disciplína na tak nízké úrovni, že o ní někteří filozofové, v jejichž pomoc doufám, pochybují, zda je schopná poskytnout nosná témata pro doktorandské studium? O dějinách umění nikdy taková pochybnost nevznikla. Neměli bychom se nad tím zamyslit?

Nechci tu totiž vést diskurs o diskursu, přestože je pohodlnější zabývat se slovy než lidmi (J. Fontana). Sdílím plně názor J. Horského, že jediné teorie může do našeho vědního oboru vnést vazbu mezi zkoumanou minulostí a žitou současností (s. 147). Jestli není příliš troufalé parafrázovat Kanta, domnívám se, že vyprávění bez vědy je slepé a věda (historická) bez vyprávění prázdná. S takovým vědomím bychom se snad dostali dále. Domnívám se dále, že náš obor trpí zaostáváním v tom, že jen málo podporuje „historii idejí“ – naprosto převládá dějepis institucí nebo prosopografie. Nicméně idealista Rádl dobře věděl, že ideje vždy předcházejí institucím, stejně jako později marxismem a externalismem ovlivněná starnbergská skupina ve své koncepci finalizace vědy. Na to jsem vlastně v tomto příspěvku chtěl poukázat.

³ V omezených poměrech na tuto koncepci navazuje program Teorie a historie vědy v rámci Evropských kulturních studií na Západočeské univerzitě v Plzni.

⁴ Máme alespoň k dispozici dokumentaci práce této instituce – Antonín KOSTLÁN: Výzkumné centrum pro dějiny vědy (2000–2004). *Práce z dějin vědy*, 21, 2009, s. 541–592. Na ni nyní navazuje Kabinet dějin vědy při Ústavu soudobých dějin AV ČR, který vydává řadu prací, jejíž název napovídá, že předmětem jsou jak humanitní, tak přírodní vědy (v anglické versi *Studies in the History of Sciences and Humanities*).

What Can we Really Say about Science? Reflections on Book of Jan Horský

The author shares the opinion of Jan Horský, the Czech historian, in his book *Historiography between Science and Narration* that only theory can bring together the researched past and the lived present in the history of science. He believes that narrative without science is blind and history without narrative is blank. Further, he believes that our discipline suffers from backwardness because it supports the “history of ideas” only very little. The history of institutions or prosopography dominates the history of science almost entirely. Nevertheless, our idealists – among them E. Rádl – knew well that ideas are the forerunners of institutions, which is the same conception as that proposed later by the Starnberg group, which was influenced by Marxism and externalism in its conception of finalization of science.

Author’s address:
Suchý vršek 2138
158 00 Praha 5

RECENZE

100 nejslavnějších vědců: nejvýznamnější osobnosti vědy od starověkého Recka po současnost. Encyklopedia Britannica – průvodce. Brno, JOTA 2009, 308 s. Z anglického originálu 100 Most Influential Scientists přeložila Libuše Čižmárová. ISBN 978-80-7217-058-8

John Gribbin, autor mnoha populárně vědeckých knih, napsal k recenzované knize skvělý úvod. Uvedme především, že upozornil na rozšířený klamný mýtus o vědě, totiž že se vyvíjí v řadě revolučních skoků. Ve skutečnosti – a to recenzovaná kniha ukazuje – postupuje vpřed řadou relativně malých kroků, z nichž každý staví na práci dřívějších vědců. I geniální Newton měl svého předchůdce v díle alžbětinského fyzika Williama Gilberta. Historické životopisy mají být připomínkou toho, že velké objevy dělali a dělají lidé, kteří musí žít svůj každodenní život a zakouší radosti a starosti své doby stejně jako jejich současníci – nevědci. V celé historii vedl pokrok ve vědě k pokroku v technologiích a naopak, takže k velkým vědcům je třeba